

AURKIBIDEA
2016 - 1/2

AZTERKETA LITERARIOAK

Elkarrizketatzailea: GILLERMO ETXEBERRIA. Eugenio Arozena	5
PELLO ESNAL. Mikel Atxagaren <i>Joxinixio gudaria</i>	33
ANA GANDARA SORARRAIN. Unibertsala eta lokala uztartzen. Laboa eta Sarrionandia	63
JOSUNE BELDARRAIN AGIRRE eta GENARO GOMEZ ZUBIA. Maisu-maistren zenbait irudi euskal haur literaturan	79
PEIO JORAJURIA. Joannes Otxalde bertsolaria (1814-1897). Erroak eta hegalak	115
PATXI SALABERRI MUÑO. Hagiografia eleberrirantz erroizten hastean. (Arratsalde bat <i>Auñemendiko Lorearekin</i>) (1)	129

SORKUNTZA

Zatien hautatzailea: DANIEL LANDART. <i>Etxea eta etxeok euskal literaturan</i>	165
KOLDO ZUBELDIA	195
UXUE ALBERDI ESTIBARITZ. Konplize ditut eta	199
AINARA MAYA URROZ. Aro guztietako enara Brno hirian, Europaren bihotzean. 2008-09	201

ADABAKIAK

JUAN LUIS ZABALA. Euskal literatur sorkuntza: 2015ean argitaratutako liburuen zerrenda	217
---	-----

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Anjel Lertxundi 'Zu' nobela	243
Alaine Agirre: <i>X hil da</i>	246
Juanma Sarasola Murgia "Xaun": <i>Moskuko Urrea</i>	248
' <i>Mitxelenarenak</i> ' zikloa antolatu du Euskadiko Filmategiak	252

EGAN

Man. Salvador Carmena felpa

851.69 (05)

13 JUL 2016

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

II Garaia

LXIX. urtea

2016/1-2

2

**Hagiografia eleberrirantz
erroizten hastean
(Arratsalde bat Auñemendiko Lorearekin)
(I)**

PATXI SALABERRI MUÑOA
UPV/EHU

*Probetxu handikoa izan ohi da liburua
idazleak nahi duen ez bezala irakurtzea
(W.H. Auden)*

0.- Zinezko jakituriaren sotoetan erdi gorderik bizitzen jakin izan zuen Pierre Hadot-ek berretsi ohi zuenez¹, idazle baten obra behar bezala ezagutzera iritsi ahal izateko, argi eta sakon begiratu behar zaie hiruzpalau galderak ekarraraz ditzaketen erantzunei. Galdera sakonak eta, guztiarekin ere, formulazio xume hauetara laburbil litezkeenak, hots, zer idatzi *behar* du idazleak? zer idatzi *ahal* du? zer idatzi *nahi* du? Eta, azkenik, *zer idatzi du* hondarrean?

Erraz suma daitekeen bezala, galdera bakoitza errealitate bilaka zitekeen obra mota zehatz batez mintzo zaigu, baina, lehenik eta behin, emaitza izan zitekeen horren burutze-baldintzak agertzen ditu.

Behar izan aditzak idazlearen balio moralez, sinesmenekoez eta, finean, konpromiso politiko-sozialez hitz egiten digu. Ez baitirudite inolaz ere berdin, esaterako, ofizioz apaiz den batek eta, adibidea muturre-raino eramateagatik, bokazioz akrata agertzen denak idatzi *behar* dituztenek.

Bigarren galdera, agerikoa da, idazlearen beraren adorea eta tes-tuinguruak haren eginkizuna baldintzatzeko duen indarraz mintzo zai-

[1] Ikus, esaterako, Hadot 2009, 105.

gu batik bat. Idazleak egin behar lukeen hura mugatzeko aparatuaz, hain zuzen. Ahalmen psikologiko-pertsonalaz, alegia, eta sistemaren -sistema guztien- errepresio- eta bideratze-mekanismoez, oro har.

Idazleak idatzi nahi duenari erreparatzeko orduan, erantzuna ez da hain objektibagarri agertzen, norberaren apeten, gustuen eta idazteko eginkizunean jarritako xedeen jolas-zelaia aldakorregia baita. Edonola ere, eta normalean, *a posteriori* buruturik geratu ohi den ekoizpenean bada alde zuzeneko galderari emandako erantzuna ezagutzeko zantzurik, ilun samarrak badira ere.

Zeren idazleak azken emaitza gisa ematen duen obrak ("zer idatzi du?" galderari ihardesten dionak, noski) aurreko galdera horietaz guztiez jarduteko aukera paregabea eskaintzea du xede nagusi.

Jolas horretan sartzeko gonbit espresa egiten dute gizakiaren burueskutik sortutako lan guztiek eta, nola ez, gonbidapen hori medio, diosala egin nahi genioke beste behin Txomin Agirreraren *Auñemendiko Lorea* liburuari ondoko lerrootan. Zeren eta, Txomin Agirreraren lehendabiziko nobela ez-ospetsu horretan, gure nobelagintza zaharrea ukitu gabe-kotzat-edo geneukan pil-pileko gai horietako bati ekin zitzaion, akaso zeharka izan bazen ere -eta nahi baino era oharkabeagoan ere, ziur asko-, baina, guztiarekin ere, autoreak desira zezakeena baino zuzenago. Euskaldunon historiaren eta haren azal eta ehundura ideologikoen berri emateko ahaleginari edo, egun esan ohi zaion moduan, *errelatoa* delakoa egiteari, hain zuzen.

Nolanahi ere, muin-muina eginez gero, ez dira, egia esan, Txomin Agirrek ehundutako lehen eleberraren bitartez irudika daitezkeen historia eta istorioen egiantzekotasunak edota literatur artifizioak artikulu honen xedea, biziki interesgarriago baiteritzozgu eleberririk berak kontatu dizkigunak arratsalde lasai batean beste modu batean irakurtzen emateari. Autoreak ezin espero lezakeen modu batean irakurtzen ari-zeari, hain zuzen.

1.- Baina, aurrena, has gaitezen bizpahiru oharño maltzurerekin, Agirre ondarrutarrak 1898an argitaratu zuen eleberria dela eta.

Lehena: gogora bedi narratibaren bokazioa berandu samar ezagutu zuen eta lanbidez apaiz zen baten lehen eleberria izanik, ezin espero zitekeela harengandik -eta ez gintuen horretan defraudatu- alderdi tekniko depuraturik edota narrazioaren mekanismo guztien jabe ager-

tzerik². Baina formalki bederen, lan duina izan zen harena bere garairako³ eta, ezbairik gabe, ohi dena baino irakurriago -eta ohi ez bezala irakurria- izatea mereziko lukeena.

Bigarrenik, liburuaren hasieran adierazi bezala, Hegoaldeko irakurleak ditu Agirrek ikusmiran. "Zatoz neugaz batera Frantziaruntz: *Auñemendi* tantaik igaro daiguzan biok" (1986 [1898], 25) dio idazleak hasi bezain azkar. Mugaz bestaldera garamatza, beraz, eleberririk, eta hara goazenok Hegoaldeko irakurleak baino ezin gara izan haren ustez. Baina, geroago zehaztuko den moduan, Frantzia euskalduna du agertokia: "emendik prantsez anaien errietaraiño osterea berealaxa egingo dot, ango barri guztiak zuri ekartarren" (25 or.).

Hirugarrena: Auñemenditik urrunxko geratzen den hizkeran -bizkaieraz- zuzentzen zaio irakurle horri, eta, are larriago dena, bizkaiera larramendizale batean edo, gainera, balizko errotaren irin-jasotzaileen kopurua murriztago utziz. Zeren eta bikote horren ezkontzak ez baitu opari zorionsuaren efekturik egiten irakurle usatugabeen artean, alde-rantzizkoa baizik: hizkera horrek berak, inon gutxitan erabili ohi den lexiko ezezagunaren hegaldi zorabiatzailea eransten die⁴ oharkabean irakurle askoren uxatzaile automatiko gertatzen diren dialektologi eragotzen arruntei⁵. Ideologikoki, beraz, bizkaitar kultuaren esparrukoa dirudi hasieran irudikatu nahi izan zuen irakurleak.

Irakurle xumeak, bada, berez gera zitezkeen -eta geratu ziren!- liburuaren irakurle izatetik at⁶.

- [2] Besterik uste zuen Onaindiak: "*Auñemendi*ko Lorea, alan be, etzan edozelako nobela. Agirrek ba-ekian ordurako zelako lurra zapaltzen eban, aurretik be idatzirik lanak argi ta garbi diñoskuenez" (1964, 24).
- [3] Gorago aurreratu bezala, hemen ez zaio begiratuko idazlearen teknika orojakilegari edota bere burua eleberrian tartekatze erakusten duen zaletasunari, Agirre "gazteak" darabilen argudiatze diskurtsiboaren osagaitzat baino ez baitira hartuko horiek guztiak.
- [4] Hemen ere ez dugu Onaindia irizkide: "Bizkaieraz dago, euskera errez ta aisa aitu-teko modukoan" (1964, 23).
- [5] Euskaldun zenbaiten kritikak zirela eta, bazuen Agirrek, bai, normalean zerabilen euskararen zailtasunaren inpresioa: "Ba-dakigu zer esango deuskuen. Geiegizkoa dala euskereari emon gura deusagun garbitasuna" ("*Zergatik galduten yakun euskerea*", *Euskalzalet* 1899, 258 [in Onaindia 1964, 241]).
- [6] Adskribapen ideologikoak gorabehera, iritzi argia zuen Lhandek irakurle xumearen-gana iritsi ahal izateko behar zen hizkeraz: "jakintza gabeko nekazari ta langileak, ta, xuberotarrak dionaz, jende 'xeeak' irakurtzeko gutunak zuzendu nai baditugu, euskera adi-errea erabili biar degu" (1923, 106; gurea da letra etzana).

Guztiarekin ere, hizkuntz zailtasunak aitzakiatzat⁷, azken mendeon ez bide dira gutxi izan eleberria bertan behera utzi duten ilustratu eta letra-jende bizkaieradunak berak ere.⁸

Laugarrena: Euskal irakurleen esparru zentralera iristeko aukera gutxi zeukan euskalki batean idatzia zetorren, hortaz, liburua, muturre-tako hizkuntz aldaerak, euskalkizaleek diotena diotela, inoiz ez baitira izan euskal munduaren erdigune geografiko-linguistikoetan historian zehar garatu den literatur irakurle indartsuenaren apetako hizkera. Lehenago lapurtera, beranduago gipuzkera –egun, haietan bietan oinarritzen den batua ahaztu gabe–, nabarmen markatua izan da betidanik literatur hiz-keren zentraltasunaren premia, obra batek mutur-euskalkietatik kanpoko irakurlerik izango bazuen. Nekez espero zezakeen inork, bada, ez irakurleen aldetik eta ez literatur historiografiaz ardura-tu diren besteren aldetik eleberriaren balorazio berezirik. Funtsean, eta kasu honetan bereziki –barkatuko ahal zaigu inoiz hitzek egitera goazen bekatu larria!–, hizkeraz bizkaitar ez den inor gutxi irakurri duelako *Auñemendiko Lorea*. Ez eta bizkaieradunek berek ere. Onaindiak dioen moduan: “gure baserritarrek ez eben ezagutu irakurgai” (1964, 24). Eta uste dugu, horretan behintzat, bazekiela zertaz ari zen erudito amotarra⁹.

- [7] Ezaguna da euskaldun irakurleak aitzakia gutxi behar izaten duela euskaraz idatzita-koak ez irakurtzeko edota baztertzeko, eta are gutxiago baldin beste euskalki batean onduak badira testuak. Ezin euskaltzaleagoa zen “Kirikiño”-k berak 1916an kontu-ratzeke konstatatu zuen moduan, hurbilagokoa egin ohi zaio bera bezalako edozein bizkaitar adituren gogo-belarriari Kanpionek goi-mailako gaztelania landuan egin-dako testua, Gregorio Muxikak gipuzkeraz egindakoa baino. Honatx haren hitzak: “Kanpion jaunak irakurri eban itzeikizun bat, Queiporen elez –gaztelaniaz, alegia–, baiña zelan? *Euskerearen aldezkuntza ederragorik ezin entzun leike*”; desberdina da egoe-ra G. Muxikarenaren aurrean, ordea: “*gipuzkera garbiz itz egin arren, an gengoan guztiok ederto ulertu geuntson*” (1984, 147; gureak dira letra etzanak). Harrigarriro, gurean, gaur egun ere kontzesio-partikulak eta aurkaritza horiek hizkuntza bereko aldaerei jarri ohi zaizkie, eta ez hizkuntz sistema desberdinei.
- [8] Areago bizkaieradun ez diren artean. Kontu hori, dena den, euskal irakurzaletasu-naren malefizio endemikoekin lotua ere da eta ez da hau, ageria denez, haren aurka-ko exorzismoak egiten hasteko toki aproposena.
- [9] Beldur gara ez ote genukeen antzera pentsatu beharko –nahiz eta gai, hangoa bai, baserritarren gogoko eta oso hurbileko izan zitekeen– hainbeste laudatu izan den *Peru Abarkaz* beraz ere. Autuon irakurketa ez gutxi, Azkuek prestatutako gaztelaniaz-ko bertsiorearen bitartez burutu direla sumatzeko bidea ireki izan da behin baino gehiagotan. Edota, are okerrago dena, –“fruituengatik ezagutuko baitituzue” zioen harako ebanjelari hark (Mt 7:20)– interes merkantilista hutsek burututako argitalpe-netan oinarriturik. Ikus, esaterako, azken urteotan gupidarik gabe argitaratu diren edizio irenduak.

Azkena edo: gerokoan hizkuntzaren maisutzat azalduko zen arren, guztiarekin ere ezin ahantz daiteke, ez emateagatik, hizkuntzaren jario natural gehiegirik ere ez zuela eskaini Agirrek obra horretan. Ortopedi-koa zenbaitetan, akastuna inoizka, idorxko eta gaitz gertatzen da sarri-tan haren mintzoa narrazioaren harian. Irakurketa lasaiaren eragozpen harrigarrien artean, esaterako, Agirreren hitanozko aldaerak eta akatsak¹⁰; hartan trebatuegi ez ziren garaiko apaizek bezalatsu, nonbait, tartean adiskide min zuen Azkue bera ere zegoelarik¹¹. *Peccata minuta*,

- [10] Asaldatua gera ez dadin, ohar bekio hasieratik irakurleari ondarrutar euskaltzale honek hikako formaren erabileran metodikoki dagien sarraskiaz. Ikus, besteren artean –eta ez dira gutxi “besteak”–, honako pasarte hauek: “Zergaitik, alabatxoa? –diño andra Luziak. *Ik ondo jakin bear don*. Iru egun *da* Arnoldo etxera agertu ez dala, ta bildur *naz*, guda barriren bat or beeko prankotarren kontra asmauta, *eure* Aita euskaldun gudarien buru ta zuzentzaille ipiñiko ez ete daben. Ta ez *da* gaur orain ogetamar urteko gizona [...]” (Agirre 1986 [1898], 27; gureak dira aurrekoak eta ondo-ko aipamenetan datozen letrakera etzan guztiak); “*Ez da ire* Aita aspaldietan eizera joan” (27 or.). Edota beste hau: “Dana *dago* emen zarra, etxea ta etxeokak, *eu* izan ezik, Riktrudis. Gure semeak il ziran ezkerotik, Aita zarrak zankoa loturik *dauka* etxean, zu ikustean *dauka* bere poztasun bakarra, ta ez *dau* [...] Larumbat goizean, *eu* elizan *intzan* bitartean, Ozinbelzko Otxoaren morroi bat *etorri jakon* eske, ixil-izketan *egon ziran* biak, eta *joan ziran*, neuri agur bat egin baga, ta *euri* bere ez, Riktrudis! Astelen arratsaldean *gagoz*, ta ez *da* iñondik agiri, ezeren barririk ez *da*. Zer *deritzan*?” (28 or.). Edo alaba amari mintzatzen hasten zaioneko berorika-modu berehala ka-mustua: “Baiña, nondik, Ama, *datorki*oz ain bidebagako gogamenak?” (27 or.), eta handik gutxira: “Arriturik nauka, Ama, *zuk* Euskalerriari *izan destazun* maitetasunak” (31 or.). Eta hitanoaren esparruko azken bat, latza berau ere: “Bai, bai, ori bai; bein bere ez *don*, Jaunari eskerrak, gurasoen onerako ez dan gauzarik egin: *maite* dozuz ta maite *abee*; baiña zelan *sartu az* gizonen gauzetan, ta neuk ezer jakin barik?” (32 or.).
- [11] Honako irakurle honen adiskide batek (goraintzi, Karolina) inoiz ez du ulertu nola R. M. Azkue jakintsuak ez zion ondarrutarrari arima garbitu, nahi beste penitentzia-rekin bazen ere, haren eleberria bere-berea zuen *Euskalzale* aldizkariaren argitaratu baino lehen. Eta ezin, antza, nik adiskideari buruan sar lekeitiarra ere ia –*ia* hori ondo azpimarratua baina– ondarrutarra bezain hika-irristazaille krudela izan zela lehen idazlanetan. Ez da haren *Bein da betiko* lanari (1893: 1986) begiratzeara baina, horretaz oharrezko: “Erruki *aut*, Katalin: erbien begiak *dirudie* ireak; edegirik *dagoz*, baiña lo; eta (auxe *dogu* damugarriena) iratzartueran negar egingo *dabe* [...] euskal-dun garbien semea *dozu* [...]” (64-65 or.), “Aotik kendu *daustak*, Erroke; neu bere orixe itanduteko *egon naz*” (71 or.), “*Ezai* umea izan, Txanton; ori baiño gora-bera ta lor geiago *dauko* ak biotzean. *Eu* gaur Elizara baga, e?” (71 or.), “Au baiño barriratzasun arrigarriagoa iazo *da* an. Ago puskatxu baten” (74 or.), “Egon *ai*, Txanton; txarrena *agertu dot* eta *egon ai*” (78 or.), etab. Eta ez du joera hoberik erakusten *Batxi Guzur* izenekoan ere (1897: 1986): “Ulertu *dok*? Esaterako, neu *naz* iretargie ta *iri* begire *naiagok*, eta *ik* niri arpegi guztie matraile biekaiz ikusten *deustak*” (154 or.), “Egon *adi*, neurea esan daidan [...] Nik ikusi *eztodan* gauzarik *eztago*” (156 or.), “*Eztot* uste; baie *euk* gura *dok* eta *urrera*” (156 or.; gureak dira aipuetako letra etzanak).

seguru asko, euskaraz lar usatu gabea zen genero erraldoi bati ekiteko ahalegin eskergaren hasieran berehala barkaturik ez uzteko. Baina traba deserosoa irakurlearentzat, edonola ere.

Edozein modutan –gurean ez baitira kontu txarrak sukaldetik kale-ratzen–, Agirreren eleberraren irakurketa deseroso hari buruzko lehen adierazpen ozena, handik mende laurdenera Lhandek utzi zuen konstatazio beltz batetik xurgatu ahal izan zuen nahi izan zuen orok¹²: “Agirre’re’n lendabiziko irakurgai ori *jakintsu ta euskaltzale batzuen artean gelditu zan*” (1923, 107; gurea da letra etzana). Izatez, esaldi haren ifrentzua agertuz Onaindiak beranduago idatzi zuen moduan, “euskaldun geyenak *Auñemendiko lorea* bildu gabe gelditu ziran” (1964, 24).

Bildu gabe eta narrazio-gose, alegia; eta ez bakarrik baserritarrak, langileak eta jende xeheak, “euskaldun gehienak” baizik. Orain bezala, nonbait.

2.- Ezerosoa eta, are, gaitza da, zaila, bai, *Auñemendiko Lorea* liburuaren irakurketa. Ezerosoa irakurle xumearentzat eta ezerosoa, orobat, Txomin Agirreren obra, honengatik edo hargatik, gogoko bihurtu nahi lukeen ororentzat ere. Eta ez genuke, ustez, oker larririk egingo Agirreri berari ere –nahiz arrazoi desberdinengatik, gero ikusiko den bezala– liburuaren burutzapena deserosoa gertatu zitzaizkion bagenu.

Eta aipatuak baino arrazoi gehiagogatik ere da deserosoa eleberrin honen irakurketa.

Batetik, Agirreren liburuaren tematika erlijioso hutsarekin lotua izan da hasiera-hasieratik eta horrek ere ez dio fabore lar egin: santa baten bizitzak –are gutxiago, honako hau bezain luzea den bizitza batek–, lehen santa euskaldunarena bada ere, ez baitu normalean, ez orain eta ez lehen, irakurle gehiegi hurbilarazten, ez eta irakurle gisa espero omen zituen XIX. mendearen amaierako baserritar elizkoiak ere.

Ezin falta -nola bai, nola ez!- deserosotasunerako beste arrazoi bat ere liburuaren eskuetan hartu orduko irakurlea urduriaz dezakeena, hots, eleberrian azaltzen den ikusmolde ideologikoa eta haren tratamendua

[12] Ikus Lhande 1920 (frantsesez) eta 1923 (euskaraz). Balorazio-lanok, halere, ez ziren Txomin Agirre hil arte argitaratu.

eta garapena. Gai luzea, halere, eta horren mingostasun-goxotasunez beherago jardungo dugu.

Eta deserosotasunen zamaz dihardugula, zer esan liburuaren inoiz osorik irakurri gabe, haren aurkako propaganda –kritika?– zabaltzean litzekkeen irakurketa gehienak mingosten aritu izan diren adituek sutara ekarritako egurrez? Ez dugu zalantzarik haietako batzuen argumentario “literarioa” izan dela, irakurtzen hasi orduko, Agirreren obra honi irakurle gehien uxatu dizkiona, errukirik gabe tratatua izan baita lehen eleberrin hau, besteak beste, egileak narratiba historikorako omen zituen gabezia lar zehaztugabeak aipatuz eta ohitura eleberrigintzarako omen zituen dohain paregabeak laudatuz.

Aipatu deserosotasun –eta akaso, mingostasun– horri guztiari besterik ere erantsi zekiokela eta, Lhanderen hegatsetik etorri zitzaizkion Agirreren liburuaren bazterturik uzteko arrazoiaren aitortpenik biribilenak¹³. Haren ustez, ondarrutarrak oker, guztiz oker, jokatu zuen *Auñemendiko Lorea* delakoaren gaia, hizkuntza, egintzak, gertaldiak –ba ote du besterik eleberrin batek?– aukeratzean, haren ustez, gai eta hizkera eza-gun eta errazagoetara jo behar izan baitzuen idazleak, arrakastarik izango bazuen:

[...] jakintza gabeko nekazari ta langileak, ta, xuberotarrak diotuz, jende ‘xeeak’ irakurtzeko gutunak zuzendu nai baditugu, euskera adi-errega erabili biar degu, ta ortarako gai edo arlo ulergarriak autatu biar ditugu. Beraz, euskerak errexenik aitatuko dituanak dira euskaldunen gora-berak, euskaldunen esanak, euskaldunen bizitza (1923, 106-107).

Baina, batik bat –bide “pedagogikoa”-aren indarra!– pertsonaien onomastikaz baliatu zen liburuaren erridikulizatu, gaitzetsi... eta gera zitezkeen irakurle saiatuak sekulako uxatzeko¹⁴:

[13] Ohar bedi oso argi bereizi zituela Lhandek lehendabiziko eleberrin eta ondoren etorri zirenak, lehena zeharo gutxietsi zuelarik.

[14] Era akademikoagoan adierazia zuen frantsesez, handik hiru urtera iseka gehiago eginez idatzi zuena: “L’oeuvre [...] n’atteignit pas le grand public. La langue se pliait mal à ces exposés d’histoire ancienne et torturait dans une déclinaison difficile les noms barbares de Chilpéric (Txilperiko), Childeber (Txildeberto), Theodoric, Bladaster, Adalbalde et autres vénérables héros de l’époque” (1920, 150).

An zebilzkigun arrotz zarren egiteak, Txilperiko, Txildeberto, Teodoriko ta beste perretxiko orienak gure baserritarren egitekoakiñ antzarik etzeukaten (Lhande 1923, 107).

Liburuaren aurkako karikatuta bidegabekoa Baionako zuberotarrak erabili zuena hitz-jolas huts izatetik igarotzen ez zen xeblekeria hura papereratu ahal izateko, ez baitira berak aipatu leinu merovingiarreko izen horiek eleberriaren bost lerro eskas betetzera iristen.

Nolanahi ere, argi zeritzon Lhandek Agirreren akatsari: agerikoa eta ebidenteia omen zen hori guztia –“egia ori” dio berak– “etzuan Agirre’k astapen-astapenetik, ondo asmatu” (1923, 107)¹⁵.

Baina, Lhandek eta bestek¹⁶ diotena diotela, *Auñemendiko Loreak* oso ondo asmatu zuen transmititzen akaso Agirrek nahi eta bilatzen ez zuena, baina bai bere garaiak bizi zuen faktore garrantzitsu bat, Auñemendiko *saltus* eta *ager* erromantiko haietan hedatzen ari zen konbultsio ideologikoa eta sozialarekin lotua zegoena. Eta interesgarria da eleberria osagai haiekiko erakusten eta islatzen dituen enpatien, sintonien eta, apaiz zintzo eta obendientea baitzen gure ondarrutarra, kontraesainen bilduma ere badelako. Eta modu bitxi samarrean bada ere –hagiografiaren ederra!–, XIX. mendeko euskaldunek bizi zituzten kolonizazio-prozesuekiko sentimenduen argazkia ere eskaintzen duelako.

Garoa eta *Kresala* baino problematikoagoa eta konplexuagoa, beraz, *Auñemendiko Lorea*. Zalantzarik gabe.

Eta agian horretxegatik ere interesgarriago Agirreren diskurtsoaren harien ehundurari eta nondik norakoen jolasari erreparatzea.

[15] Ondarrutarraren lehenengo eleberriaz baizik ez da ari baionarra, haren ustez ondo asmatu baitzuen Agirrek *Garoa* eta *Kresala* izeneko eleberriekin: “Orrelaxe, irakurgai-kiñak bere gai mardula egiazen piperraz, itz samurraren gatzaz autzaztatzen dakianean, irakurleari Jaungoikoa’ren erakuspen samiñak polli-polliki isetsarazten diozka. Badira, bada, onddo onak bezela, irakurgai onurakorrak. *Ori bera ondo jakitea izan zan Agirre’ren doai ederrena. Bazakien gure baserritarrak irakurtzen oituak eztrialako, gure gutunak laster bazterrera botatzen ikusi nai ezpeditugu, arlo goi ta meyak utzirik saill errex ta adigarriak orientzat idatzi biar ditugula*” (1923, 105-106; gureak dira letra etzana).

[16] Onaindiaren ustez ere –Lhanderen ildo berean–, Agirrek ez zuen asmatu “erriari irakurgai arifiak, adi-errezak, gai ta arlo ulergarriak” emateko orduan (1964, 23), izan ere, “gure baserritarrak ez eben ezagutu irakurgai au, *eurai atsegin yaken gaia ez ebalako antza*” (*idem* 24; gurea da letra etzana).

3.- Antza denez, hogeita hamar urte eskas zituela ekin zion Txomin Agirrek kaleratzean *Auñemendiko Lorea* izenburua hartuko zuen *Riktrudis* eleberria idazteari.

Beherago ikusiko den bezala, ez dirudi ondarrutarraren ordura arteko irakurketak lar bideratuak zirenik nobelaren esparruan barrena, garaiko Pereda edo Barojaren bat kenduta, irakurketa piadosoetarako baino ez baitzuten izaten elizgizonek betarik.

Pentsatzekoa da, beraz, apaizgaitegian hala moduan ezagututako narratiba klasikoa izango zuela Agirrek formakuntza narratibo bakarra.

Eta “hala moduan” esateko ausardia dugu, zeren historikoki apaizgaitegiatiko formakuntza gehiena bide erlijiosoetatik zehar abiatu izan baita betidanik, literaturaren –eta are literatura garaikidearen– ezagutzari tarte txikia besterik ez utziz¹⁷. Jakina, XIX. mendeko nobela, batik bat molde erromantikoekin identifikatzen zena, espresuki ekiditeko artefaktutzat hartu ohi zen ingurune eklesiastikoetan¹⁸.

Edonola ere, aitortu behar da ez zela Agirreren ikasketa tipikoen adibidea izan, makurragoa baizik. Villasantek gogoratu legez, arotz baten semea izanik, bere burua lanbide berberera bideratua zuen ondarrutarrak eta, ordura arteko formakuntza eskasa tarteko, hamazazpi bat urte izan arte ez zuen besterik ere amestu. Bilboko artzapezaren laguntzaile gisara eraman zuten arte, hain preseski.

Lan hartan –bizitzaren lasaia ikustean, nonbait– sortu omen zitzaion elizgizon izateko gogo eta, adin batetik aurrera zailago ohi zena, aukera.

Hiru bat urtetan Latina eta Humanitateak ikasi ondoren, hogeitaz urtekin abiatu zen Gasteizko apaiztegiara Filosofia eta Teologia egitera.

[17] Harira ez datozen testigantza zuzenak jaso litzake irakurleak oraindik, kalera orduko.

[18] Geroago ere aipatua izango den Mixel Elizanburu, apaiz eta Salletarren Hazparneko ikastegi buru izan zenaren lekukotasuna dugu horretan bortitzena –bakarra, agian– euskarazko literaturan: “nik ere erran nahi dut ez dezaketala begien bistan sofri neskato gazeta irakurtzalesak eta gutiogo oraino hetarik zenbait itsusi, izilka eta gordeka *roman* deitzen omen diren liburuak leitzen dituztenak. Gizon gazte guziek jakin behar lukete halako neskatak hobeago direla hartzeko baino uzteko” (1889 [1993], 64). Eta inolako zalantzarik gera ez zedin, espresuki kondenatzen zituen A. Dumas, G. Sand eta haiek bezalako nobelagileen liburuak: “surat, surat, behariko dire aurtihiki eta han erre liburu hek” (*idem*, 63).

Handik lau urtera, 1888an hain zuzen, apaiztu zen. Abiadura handiko "prestakuntza", bada; eta literaturari tarte gehiegirik ezin utz ziezaio-keena.

Ohikoagoa eta, aldi berean, sakontasun desberdinekoa dugu haren lagun min izango zen R.M. Azkueren kasua. Behin batxilergoa Bilboko institutuan buruturik, 1881ean, hamazazpi urte zituela, hasi zen filosofia eta teologia egiten Gasteizko apaizgaitegian. 1885era arte egon zen bertan.

Bukatutakoan, eta oraindik gaztea apaizteko, Salamankara abiatu zen erlijiozko ikasketak osatzera.

1888an, ordenatzeko ezinbesteko zen adinera iritsirik, apaiztu egin zen, Agirre bezalaxe, eta antza denez, Agirrerekin batera.

Ondorioz, eta adierazi bezala, askoz denbora gutxiago egokitu zitzaion ondarrutarrari fikziozko irakurketen unibertsoan murgiltzeko, gainerakoei baino.

Agirreren kasuan zinez baieztatu daiteke apaiztu ondoko urteetan ezagutu zuela narrazioaren mundua eta, batik bat, arrakastatsu eta sozialki masa-fenomeno gertatu ziren obrak, obra "onak" esan nahi baita, hala nola Navarro Villosladarenak.

4.- Prestakuntza-maila hori abiapuntu, inoiz ez da oso garbi geratu nola eta zeren edo noren eraginez heldu zion Agirrek *Auñemendiko Lorea* idazteari.

Beti aipatzen da adiskide okerrenak ohi direla, sagar ustelen antzera, eragin -barka bekigu erredundantzia- eraginkorra dagitenak. Eta uste izatekoa da hala gertatu zela Agirreren kasuan ere.

R.M. Azkue apaiza zuen adiskide, ikaskide eta ia herrikide ere. Bata Lekeitiokoa, bestea Ondarroakoa, herri bien arteko etsaigo tradizionalak adiskidetasun bilakatu bide ziren bi apaiz gazte haien artean.

Eleberrari ekitean bi-biak hirugarren hamarkadan sartzeaz edota sartuak bazeuden ere, Azkue aspaldi hasia zen euskalgintzat edo definitu izan den horrekiko adore berezia erakusten. Eta jarduera sutsu hartan *Euskalzale* aldizkaria ere jarria zuen abian.

Ez da gure asmoa aierutan urrunera joatea, are gutxiago gaizki eta gaizki pentsatzeari ekitea, baina aldizkari hartan bertan nobela idatzi berriarekin Agirrek irabazi zuen narrazio-lehiaketak Azkue bera izan zela idazteko eztenkada sartu ziona pentsaraztera eraman izan du behin baino gehiagotan.

Azkue azkar ohartua baitzen gurean ments genuen narratiba luzeak inguruko hizkuntza nagusietan zuen garrantziaz. Askoz ere balio handiago hartzen zuena, bidenabar esateko, euskalduna bezalako gizatalde kulturalki ere ahulduetan, hizkuntzaren berrikuntzarako eta haren erabilera bultzatzeko ezin faktore larriagoa izan baitzitekeen hura ere.

Ildo horretan, Azkuek ondo baino hobeto ezagutzen zuen literaturaren potentzial soziala eta sinetsi egiten zuen hainbat obra literariok ordurako sor zezaketen eraginean. Ongi ezagutzen zituen, esaterako, Frédéric Mistral-ek 1859an probentzeraz idatzitako *Mireio* obraren balioa, arrakasta eta hizkuntz eta gizarte-eraginerako erakutsi zuen ahalmena¹⁹.

Letra idatzietan jaso egon ez arren, bada uste duenik adiskide lekeitiarraren aholkua hurbil baino hurbilago izan zuela Agirrek bai hegatsa hartzeari ekiteko orduan ("odol zurbilekoa" omen zen ondarrutarra eta etengabe xaxatua izateko premia ei zuen²⁰), bai gaia aukeratzera-koan eta bai eleberraren ehundura taxutzerakoan, argumentuaren joan-etorri batzuk okerregiak baitirudite hura bezain onbera zen idazle batentzako.

[19] Musikazale sutsua izanik, begien aurrean zituen Azkuek Frantziak XIX. mendean eman zuen konposatzaile ospetsuenarengan nobela huts hark sorrarazi zuen sedukzioa eta, zeharka izan bazen ere, sedukzio hark ekarri zuen probentzeraren munduaren proiektzioa. Mistralen eleberrian oinarrituz Charles Gounod-ek 1864an idatzi zuen *Mireille* opera entzutetsuaz ari gara.

[20] Hori baino ez du erakusten adiskide zuen R.M. Azkuek hartaz egiten duen soslaiak: "Berez ere mendu ona, ayurri egokia, izakera bikaina zuen gure ikaskide Agirre'k, lur ongi layatu ta ezo batek galazia artzen duenez, apaiz baten ontasunak (birtuteak), artzeko. Paketsua zan, apala zan, etorkorra, ortzargia ta otzana. Ezti utsezko breska, argizai gabea zirudien aren biotzak. Arantze gabeko arrosarik ez tala diote. Ura belarkia izan balitz bai. Odol-gorri izateak baditu odol-zurbilak eztauzkan alde bat edo bestetxo, alderantziak geyago. Odol-gorri geranok, lanean asteko, zainetan darabilgu baikortasuna: odol-zurbilak geyenak izan oi dira ezkor. Odol-gorri geranok iraunkorrrago izan oi gera geron asmoetan, lanetan sendoago; baina gizartean bizi izateko, alde andia daukate aurpegi-txuri, ayurri bigufidun gizonak" (Azkue 1923, 71-72).

Nolanahi ere den, eta behin motibazio narratibo-ideologikoak osoki barneratuta zeuzkala, ez zitzaizkion eskas Txomin Agirrerri eleberriarren argumentua ehuntzeko tresnak.

Baina bada, halaber, bigarren motibo bat, prosaiko berau, Agirrerri narratibaren mundua hurbilagoko bihurtu eta eleberria bera egingarriago-edo bilakatu ziona.

Hipotesi horretaz mintzo da Lhande gorago aipatu Navarro Villosladaren nobelaren arrakastak ondarrutarrarengan piztu zuen erakarpena dela eta:

Séduit, peut-être, par le succès du célèbre roman espagnol, de Villoslada, *Amaya* le débutant voulut écrire en basque un roman historique des temps mérovingiens (1920, 150).

Nonbait faktore desberdinen pilaketa medio, Agirrek *irakurgai* luze bat lantzeko erronkari heldu zion laster asko.

Gogoratu behar da ordura arte idazten izandako trebatze-saio baka-rrak ipuin eta poemaren bat ontzera mugatu zirela.

5.- Azkueren *Euskalzale* aldizkarian 1897an argitaratua eta sariztatua izateak ez zion, edozelan ere, arrakastarik ekarri eleberrinari, ez behintzat espero izatekoak zitezkeen irakurleen artean.

Maiz hitz egin da nobelaren porrotaz, baina ez behar beste hartarako bildu ziren arrazoi objektiboez. Geroago saiatuko gara horren inguruko hipotesiren bat ehuntzen, baina guztiarekin ere ez dugu uste sako-neko arrazoiek Lhandek formulatu zituenekin lotura gehiegirik dutenik²¹. Are gehiago, inpresioa dugu ez ote zuen zalgizartuak aitzakia merkerekin funtsezko arrazoiak ezkutatu nahi izan, izan ere, eta bate-tik, hizkera oro har ez baitzizaion beste idazle gehienek irakurgaieta-koa baino gaizkiago uztartu historia zaharraren “azalpena”ri²². Areago, artifizialtasunak artifizialtasun, ziur asko hori bera da nobela honek

[21] Zerbait laudatu behar zela eta, kontraesan diskurtsibo guztien artean honako elementu hauek ikusi zizkion Lhandek aurrerago ondarrutarrari aldeko: “Agirre’k dauzkan iru trebetasun bereziak: *gai errexa, izkuntza jatorra, arlo goxo ta parrebidsua*” (Lhande 1923, 106). Baina horien eskasiak ere ez dirudi, ez, lehen eleberriarren porroterako arrazoi aski.

[22] Lhanderen ustez, “lenagoko kondaira zarrak jostea” da Agirrek gaizki egiten duena (1923, 107).

duen atalik sendoena eta egokiena. Eskarmentu gabeko autore hasiberriaren teknika narratibo eskasak gorabehera, istorioaren kontaketa ez da desegoki burutua, formalki bederen.

Eta izenei dagokienez, oso minbera behar zuen Lhandek belarria (edo, akaso, bizkaiera urruneko liburua lehen kapituluaren erdialdetik aurrera irakurri gabea), nobelaren porrotaren gakoak behin edo bitan baino agertzen ez diren Txilperiko, Txildeberto eta Teodoriko izen euskaraturikoetan atzemateko.

Ezer bitxi aipatzekotan, protagonistaren izena aipa zezakeen guztien buruan, nekez aurkitu ahal izango baitzuen Riktrudis-ena baino euskal fonetikarako bitxi-arrotzagorik. Halere, tradizio kristauan ongi finkatua zegoen izen arrotz haren ahoskatzeak ez bide zion zuberotar apaizari hozkirrik sortu²³.

Baina, ohar bekio argi, Lhanderen ustez trebetasun izango zirenak ere *Auñemendiko Lorearen* porrotaren ondoren eskuratu zituen Agirrek, baionarraren ustez. Izan ere, lehen liburuarekin, gorago aurreratu bezala, “etzuan Agirre’k [...] ondo asmatu” (Lhande 1923, 107).

Porrotaren gakoak beste batzuk izan behar, bada.

Kontua da ea Lhandek iradokitako en ildokoak ote ziren ala bestelakorik egon zen guztiaren azpian.

6.- Hipotesietan gehiegi murgildu gabe, badirudi hagiografien esparruko protagonista larri batez baliatzeari iritzi ziola Txomin Agirrek bera bezalako apaiz batentzat gairik egokiena bere lehen saiakera narratiboa ehuntzeko, eredu orokor gisara Navarro Villosladaren *Amaya* delakoa izan bazuen ere:

Iduritu zitzayon [Agirrerri], lenago Villoslada’k bere *Amaya* omen aundikoa erderaz idatzi zuan bezela, berak ere euskeraz orrelako arlo zar eder bat bururatuko zezakeala, ta, Erriktruda donearen bizitza autaturik, argitaratu zuan bere *Auñemendi’ko lorea* (Lhande 1923, 107).

[23] Egia da, dena den, Lhandek euskaldunago bilakatu zuela santaren izena, Agirrek etengabe zerabilen izena gorabehera, *Erriktruda* deitzea erabaki baitzuen bere artikuluan.

Xumea bezain –apaiz batentzat, bederen– erraza garatzeko gaia:

Il fit choix de la vie de Sainte Rictrude dont il fit sa Fleur des Pyrénées (Auñemendiko Lorea) (Lhande 1920, 150).

Gai hagiografikoa haren inguruan zeuden erreferentzia idatziak ez ziren asko, egia da, baina bai ezagunak. Eta eleberria irakurrita, ez dirudi Agirrek dokumentatzeko hartu zuen lana Lhandek iradoki zuena bezain handia izan zenik²⁴. Idazlanaren amaiera aldean egileak ematen duen bibliografia urria lekuko.

Bertan aitortzen denaren arabera, hiru liburu besterik ez zuen erabili Agirrek eleberraren oinarri eta hari historiko nagusiak bilbatzeko: Haristoy-ren *Recherches historiques sur le Pays Basque* (Paris, 1884, II), E. J. Labayruren *Historia general del Señorío de Bizcaya* (Bilbo, 1895)²⁵ eta Baiónako bikarioa zen J. M. Menjoulet-en *Saint Amand, apôtre des Basques* (Auch, 1869) liburuxka²⁶.

Gainerakoak, berriz, ez dirudi irakurriak zituenik –beste euskal idazle askoren gaitza, nonbait– edota ez gogoan ez gogoko izan zituenik. Ez, behintzat, Mixel Elizanburuk zortzi bat urte lehenago Karakoetxeako solasaldietan tartekatutako euskarazko bertsioa, non Menjouletek zekartzan euskaldun gaiztoak eta Adalbaldoren hiltzaileak “piadosoki” desagertzen diren, euskaldunon ospe onerako ziurrenik, baina Agirrek behar zuen tramarako konponbide desegokia zena tamalez²⁷.

Akaso –legar kaxkarreko errotarria, dena den, irin onik izateko–, ezaguna zuen Agirrek Xahoren *Voyage à la Navarre pendant l'insurrection des Basques* delakoan euskaldun santuaz azpimarratutako datua²⁸, baina printzipioz bederen ez du ematen ondarrutarrak gogoko izan zezakeenik basabürutarra bezalako “abertzale” fedegabeko baten iritzia, zeharo

[24] “[...] le studieux cabinet où il avait tâché de faire du roman basque en compulsant les vieux livres d'histoire” (Lhande 1920, 151; gureak dira letra etzanak).

[25] Liburu bi hauen berri izateko ikus *Auñemendiko Lorea* liburuko 57, 83 eta 171 orrialdeetako oharra.

[26] *Idem* 167 or., 2. oharra.

[27] Ikus artikulua honen amaierako eranskina.

[28] Honatx ondarrutarrari, ustez, ideologikoki interesatzen ez zitzaion pasarte eta ezin jakin daitekeena irakurri zuenetz: “El autor de la Vida de Santa Rictrudis nos comunica que los señores aquitanos iban a terminar su educación y a formarse en el manejo de las armas a la escuela de los belicosos Vascones. Varios de ellos se casaron con jóvenes vascas imitando con ello a su rey” (Xaho, [1836] 1995, 89-90; gurea da letrakera etzana).

desbidera baitziezaiokeen berak obrari eman nahi zion norabide kristaua.

Azpimarratzekoa da Joanategiren *Ehun bat sailduen bizitzea* (Baiona, 1876) liburuan, besteak beste, Riktrudisen berririk ez egoteak ekarri zio- la egileari Duvoisinin kritika zorrotza²⁹. Joanategik, ezaguna da, ez zuen aintzat hartu Duvoisinin kritika eta ez *Sailduen bizitzea*. *Lehen zatia* (Baiona, 1890) izenekoan³⁰ eta ez maiatzeko santuak³¹ barnehartzen zituen azken *Sailduen bizitzea* (Paue, 1900) liburuan ere ez zion kapitain euskaltzaleak eskatutakoari erantzun.

Lehen begiratuan, beraz, esan liteke santa Riktrudisen bizitza “en qualité de patriote” kaleratzeko erabakia hartu zuen lehena Agirre bera izan zela, behar bezalako lan hagiografiko bat eragiteko asmoetatik urrun baitzen, izan ere, Xahoren oharra. Eta urrun gelditzen zitzaion, aldi berean, Agirrerri haren ideologiatik har zezakeena ere.

7.- Formalki *Bi saildu heskualdunen bizia* (1867) delakoaren narrazio-xe- deak eta tamaina gaintzen zituela ahazten ez bada, zinez baieztatu daite- ke Agirrek euskal fonetikari ezin aiherrago bide zaion Riktrudis izeneko santa euskaldunaren bizitza eskaini zuela era nobelatuan ehundua, La- pitzek irekitako hagiografi ildo mardulari segida emanez.

Nonbait, hagiografiaren kume birjinala izan nahi zuen obrak. San Frantzisko eta san Inazioaren pareko zerbait, baina, betiere gabezia histo- riografikoak tarteko, Navarro Villosladaren esparrurantz hurbilagotua.

Eleberraren xede nagusien artean, agerikoa da, Agirrerren garaiko euskal jendearengan erein eta heda zitekeen mezu ideologiko-kristau garbia, hein batean behintzat Mixel Elizanbururen *Lehenagoko Eskualdu- nak zer ziren* (Baiona, 1889) obraren amarru metodologikoa oroitarazten duena, hau da, egun autoreak baloretzat hartzen dituenak lehenaldian

[29] Ezaguna den bezala, “en qualité de patriote” eskatu eta aholkatu zion gutun batean Joanategiri (1877) hurrengo edizioan tokia egin ziezaien “Laskorreko semea” zen Xabierreko Frantziskori eta “aux saints basques: Paterne, de Bilbao; Martin Aguirre [...] aux trois bienheureux martyrs: Jean de Madoya ou Majorga, de St.-Jean-Pied-de-Port, Julien de Lizardi, d'Asteasu, Domingo de Erquicia, de Regil; *Ste. Rictrude, fille d'un chef basque*” (RIEV 21, 93; gurea da letrakera etzana).

[30] Urtarril-apirila bitarteko santuen bizitza baino ez zuen bertan eskaini.

[31] Maiatzekoa bide da Santa Riktrudisen jai erlijiosoa, 12koa zenbaiten ustez, 17koa, aldiz, Haristoyren eta beste hainbaten iritziz (Txomin Agirre barne).

aurkitu izan balitu bezala aurkeztea eta gero, ustezko tradizio sendoa-
ren atal bilakaturik, oraindira proiektatzea zahar-itxura guztiarekin.

Esan bezala, Navarro Villosladaren *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (1879) eta Arakistainen *Tradiciones Vasco-Cántabras* (Tolosa, 1866) irakurtzetik omen zetorren Agirre eta, inpresioak inpresio (eta ez dirudi inpresio ahul-eskasak zirenik obra haiek irakurleen baitan sorrarazten zituztenak³²), jolas historiko haren antzeko zerbait egitea otu bide zitzaion, nahiz eta gero papereratuko zuenari inoiz ez zion haiekin biekin erkatzeko mailarik ikusi³³.

Baina, edozein modutan ere, gaia aukeratu³⁴ eta ekin zion narrazeari; eta bukatu ere egin zuen eleberria.

Motibazioek, ordea, ez dirudite esparru narratibo hutseko.

Antza denez, Haristoyk zioenaren ildo praktikoan zetzan Agirrek hegatsa hartzeko zituen arrazoi nagusietako bat, hots, lehen santa euskalduna ezagutarazteko eta, halaber, euskal liturgian zegokion tokia emateko interes aberkoian (azken izenlagun honek, batzuen ustez, konnotazio neutroagoetara eramaten baitu diskurtsoa)³⁵:

Le lecteur se sera demandé sans doute comment notre sainte et sa pieuse famille ne sont pas plus connues au Pays Basque. À cette question [...] nous opposerons: 1° cet isolement que sa langue, ses moeurs, ses relations, voire même son indifférence pour tout ce qui n'est au pays, ont fait au peuple basque; 2° l'absence presque total de documents historiques; 3° enfin l'inadvertance des évêques [...] le plus souvent étrangers par leur origine [...] *Esperons qu'un jour nos pontifes obtiendront de la*

[32] Topikoen artean geratu da Villosladaren idazlanak Unamunorengan sortu zuen zirrara.

[33] Honela mintzo da "Il gaua" kapituluaren hasierako lehen oin-oharrean: "biak irakurri dituanari nire *il gaua* guztizko txiro ta narratsa irudituko jako" (111).

[34] Agerikoa da gu baino ziurtasun gehiagoz mintzo dela Onaindia: "Agirre'k bere lenengo nobelarako, Viloslada'k bere *Amaya* idatzi eban lez, berak be olako gai zar bat arrotu leikela-ta, *Riktrudis deunaren bizitza aukeratu eban*" (Onaindia 1964, 24; gureak dira letra etzanak).

[35] Ez zen berria Haristoyren asmoa, antzeko xedea erakutsia baitzuen hamabots urte lehenago Menjoulet bikarioak ere bere *Saint Amand* liburuxkan: "Souhaitons que la sagesse épiscopale trouve opportun d'y introduire, suivant toutes les règles canoniques, l'office de saint Amand et celui de sainte Rictrude, puisque le martyrologe romain n'a oublié ni l'un ni l'autre" (1869, 31).

cour romaine l'introduction de ses offices et de ceux des autres saints du pays dans le bréviaire diocésain (1884, II, 10; gurea da letrakera etzana).

Lehen begiratuan, bada, idazle ondarrutarrak eredugarri jotzen zuen emakume santa ahantzi baten bizitzaren irudikapena burutzea eta haren konbikzio eta bertute piadosoak aurkeztea izan zitezkeen eleberriarren ametsak; eta, jakina, hura zela medio, mezu erlijiosoa gizarteratzea eta, Agirrek lana dokumentatzeko erabili zuen bibliografiaren arabera, baita aipatu santu biok eliz-ofizioetan ere agertzeraino iristea.

Ametsak amets, dena den, Agirreraren xedeak erraz asko izan zitezkeen apalagoak ere eta, Lhandek oroitarazi bezala, "aita Luis Coloma, irakurgaikiñ omen aundikoak, *Pequeñeces*, bere gertirudi aitatu" delakoan aditzera eman zuen hartatik gehiegi aldentzen ez zirenak, hots,

Egia bada ere itxuraz irakurgaikiña naizela, *izatez misiolaria naiz*. Antxiñako mendetan lekaidikak, karrika ta bide zabalak gaindi Eleizari itzuri zebiltzan jendeak biltzen ta an bertan Jaungoikoa'ren itza adiarazten zijoazten bezela, *nik ere nere itzaldia irakurgai baten orrietan eskutatu det, ta iñorri bildur ematen [ez] dion alki orren gaiñetik, eleizara ez datorzkitzadan aditzailentzat egi argi ta zorrotzak entzunarazten ditut* (Lhande 1923, 103-104; gureak dira parentesia eta letra etzanak)³⁶.

8.- Honek guztiak obraren mamiaz zerbait eranstera ekarri gaitu azkenez, orain arte han-hemen aipatutakoek liburuaren funtsezko arazoari saihestu nahi izan diogula eman baitzezaketen.

Eta halatan, hasieran mahairatutako galderetara eta beste zenbaitetara itzul gintezke berriz ere, ea haiei emandako erantzunen bitartez zerbait argi daitekeen egiaztatzeko.

[36] Nonbait jesuitaren hizkera gordinagoa delako ez da hitzez hitz itzulia lehendabizi (1890-1891 bitartean) Bilboko *Mensajero del Sagrado Corazón de Jesús* aldizkarian agertutako eleberriarren pasartea. Hona jatorrizkoa "Al lector" izeneko hitzaurretik hartua: "aunque *novelista* parezco, soy sólo *misionero*, y así como en otros tiempos subía un fraile sobre una mesa en cualquier plaza pública y predicaba desde allí rudas verdades a los distraídos que no iban al templo, hablándoles, para que bien lo entendieran, su mismo grosero lenguaje, así también armo yo mi tinglado en las páginas de una novela, y desde allí predico a los que de otro modo no habían de escucharme, y les digo en su propia lengua verdades claras y necesarias que no podrían jamás pronunciarse bajo las bóvedas de un templo" (1890, 3-4).

Zertan dautza, hortaz, Agirrek egin behar-ahal-nahi zuena eta, finean, egin zuena? Fikziozkoa zirudien azal mehe batez hornitzera mugatu al zen, akaso, funtsean hagiografia hutsa izatera deitua zena? Ala urrunagora joan zitzaion ondarrutarrari ahalegina? Hala balitz, ez ote lirateke sakonago bilatu beharko obraren gakoak? Zertan dira Agirreraren jolasak, enpatiak eta kontraesanak? Agirrerri, irakurle zaildua zen heinean behintzat, ez ote zitzaion idazlan burutua etsigarri-edo gertatuko? Eta argitaratzean ez bazitzaion horrelakoa iruditu, geroago, sortutakoaz ohartzean, agian bai?

Galdera gehiegi, ziurrenik, arratsalde arrunt batean eleberri bat egileak nahi duen bezala eta nahi duen ez bezala irakurtzen aritzeko. Erakargarria ariketa, nolnahi ere.

Liburua, esan bezala, genero hagiografikoan sailkatzeko moduko obra da bere kontzepzioan. Lehen euskal santa baten bizitza nobelatua, hain zuzen. Joanategik eta Lapitzek elkarrekin aritu izan balira egin zezaketenenaren ildokoa, nahiz eta luzeagoa eta, aurkitu zituen "adarrak" lagun, nobelagoa ere bai, azken batean.

Kronologikoki industrializazio eta inmigrazio eskerga bizitzen ari zen XIX. mendearen amaierako urte eta gizarte ideologikoki eta politikoki gatazkatsuetatik urruti kokatua -VII. mendean-, ez zirudikeen, hasiera batean behintzat, eleberriak buru-hauste gehiegirik eman zezakeenik, ez autoreari eta ez, azken buruan, irakurleari ere. Are gehiago, bilbaturiko eleberriaren hari nagusiek ere nekez lardaska uste zezaketen haren burutzapena, izan ere, tesi ideologiko-erlijioso bakar bat ardatz, hauek baino ez baitziren eleberriaren osagaiak egilearen gogoan: jada hasieratik ezin alda eta ezin hobe zitekeen protagonista baten santutasuna ageriago eta nabarmenago uzteko giro gatazkatsu minimo bat -tartearen problematizatu nahi ez zen kristautzeak zekarkeen akulturazio lausoaren arazoa zegoela-, ohiko amodiozko konturen bat tarteko -puru eta garbia, betiere-, protagonistaren kontraposizio gisara benetan gaiztoa zen pertsonaia bat -trama guztia aurrera eramateko ezinbestekoa zena, nahiz eta *Auñemendiko* gainerako euskaldunen prototipotzat nekez har zitekeen-, eta pare bat osagai gehiago.

Hagiografiko eta, aldi berean, historiko gisara edo³⁷ ondu nahi zen liburuaren haria argia bezain xumea zen: euskaldunen sinesmen zaha-

[37] Gorago azpimarratu da nola Mixel Elizanburuk ere jokatu nahi izan zuen antzinatasunak -Historiak, azken finean- eman ohi duen prestigioaz baloreak eta ereduak finkatzeko orduan.

rren ordez kristautzeak ezarri nahi zuen fede berriaren aterpean, ustez lehen euskaldun santa zenaren bizitza³⁸ nobela modura finkatu eta, arantzez inguratutako lore bat bezala agerraraziz, sinesmen kristaua, beste edozein ezaugarriaren gainetik, eredugarri jarri. Horixe zen idazleak pentsatutako eskema.

Errealitateak, alabaina, okertu -edo zaildu, bederen- egin zuen idazlearen plangintza erraz hura. Eta konplexuago bihurtu, aldi berean.

9.- Eleberriaren barrena atzeman daitekeen bezala, lanaren koordinada kronologikoak Riktrudis santaren biografiari buruzko erreferentziek³⁹ ziotenera mugatu behar izan ziren ezinbestean, horrek lausotze edo egokitzeren bat eska bazezakeen ere kristautze-prozesu historikoa zela eta⁴⁰.

Guztiarekin ere, eleberriaren hasiera-urtea 637 bide da, honela kokatzen baitu egileak istorioa Riktrudisen ama den Luziaren bitartez:

[38] "Quelques historiens en ont fait une fille de l'Aquitaine ou de la Gascogne; mais c'était incontestablement une *Basquaise*. Qu'elle soit née à Toulouse, comme l'avance un seul auteur, contre toutes les apparences, ou dans quelque autre ville de la Nempopulanie, il n'en est pas moins vrai qu'elle était de «la race agile et guerrière des Vascons», suivant l'expression du plus autorisé des biographes, Hucbald, qui a soin d'ajouter, avec toutes sortes de détails, que ces Vascons étaient les anciens *Vaccéens* du haut des Pyrénées" (Menjoulet 1869, 23).

[39] Aitortu ala ez, Marchienneseko monasterioaren eraginez Hucbaldo San Amandokoak hamargarren mendean idatzitako *Vita sanctae Rictrudis* delakoa antzematen da iturri gisara. Agirrek Menjouleten erreferentzien bidez ezagutu zuela ematen du. Eleberriaren izenak ere handik eratorria dirudi "Sic ex eisdem impiis et sine Deo prodiit hominibus, veluti solet rosa de spinosis efflorere sentibus", edo Menjouletek ematen duen moduan, "elle brillait au milieu de ses compatriotes idolâtres, comme une rose brille parmi les épines du buisson" (1869, 23).

[40] Ez dira gutxi euskaldunen kristautze-prozesuaren kronologiaz mintzatu direnen arteko eztabaidak. Batzuk goiz-zale, berantiarrago besteak, VI. menderako ia zeharo bukatua iritzi izan diote zenbaitek kristautzeari. Honela orokortzen du Mañaricuk, esate baterako: "la Evangelización de los vascos se desarrolla cronológicamente al igual que en el resto de los países vecinos de Europa. Ni se adelanta, ni se retrasa" (1986, 48). Nolanahi ere, kronologikoki babestuago uzten du Agirreraren eleberria Larrañaga Elorzaren hipotesiak: "la termoluminiscencia y el carbono 14 han venido a dar razón, según parece, a los que, a partir de otras vías de aproximación, habían retrasado hasta los años críticos en torno a las postrimerías del primer milenio el momento de las últimas y decisivas batallas contra el paganismo de ciertos reductos del área pirenaica y de la zona holohúmeda del país, batallas de las que los relatos sobre los *Jentillask* y el mítico *Kixmi* serían un eco" (1991, 621).

“orain berrogeta amaseiren bat urte, 581garrengoan” (Agirre 1898: 1986, 29).

Agirrek derrigorrez jakin behar zuenez, ez zen hura urte aseptikoa eta esanahirik gabekoa, guztiz gatazkatsua baizik; eta, are, eleberritari beste irakurketa –eta idazketa– bat derrigortuko ziokeen eszenatokia aurkezten zuena.

Fredegario kronikari frankoaren arabera, urte haietan (636-638 aldera, hain zuzen) gertatu zen Dagobertoren espedizio ospetsua baskoien aurka⁴¹, eta hartako ondorio doilorrak ez ziren, inolaz ere, ondarrutarraren nobelan irudikatu nahi zen giroa sustatzeko modukoak.

Honatz Larrañaga Elorzak Fredegarioren kronikatik euskaratutako bertsioan –eta kronikari frankoaren interesak gorabehera–, giroaren inguruko ideia bat egiteko baliagarri izan daitekeen pasarte klasikoa:

[...] eta Baskoinak, beren mendietako harkaitzetatik irtenda, borrokara abiatzen dira. Guduak hasirik, bizkar eman zioten, ohiko zuten bezala, beren burua galtzeko arriskuan ikusi zuten bezain laster, eta Pirinioetako mendi-lepoetan bilatu zuten babeslekua, beren mendi-gailur helezinen atzean ezkutatu. Armadak, dukeen agindupean, atzetik jarraitu zien, Baskoin mordo handia atxilotuz, beste pila bat hilez, beren etxeak erre eta haien ondasun eta aberastasunak eskuratu. Horrela, garaitu eta menperatuak izan ondoren, Baskoiek, aipatu dukeei errukia eta bakea eskatu, Dagobertoren maiestatearen aurrera joango zirela agindu zuten eta, orotan honen boterea onartuz, beronek agindutako gutzia beteko zutela. Armada hau inolako eragozpenik gabe itzuliko zatekeen etxera, ez balitz Arimberto, bere axolagabekeriagatik, Baskoiek Subola-ko [Zuberoa?] haranean hil zutela, bere armadako *seniore* eta noble askorekin batera. Burgundiatik Baskoniara joan zen armada frankoa garaile itzuli zen bere jatorrira [...] Dagobertoren erregealdiko hamabosgarren urtean, Clichy-ra agertu ziren, honen aurrera, lurralde hartako jaun Baskoin guztiak, Aygina dux-arekin batera; eta han, erregearen maiestateak izaturik, Jaun Dionisioren [St. Denis] elizan babestu ziren laster batean. Eta Dagobertoren

[41] Agirrek ezin hobeto ezagutzen zuen Menjouleten liburuxkak dioenez, “[...] c'est la grande guerre que les Vascons eurent à subir en 637” (1869, 8; gurea da letra etzana).

bihozberatasunari esker salbatu zuten bizitza. Eta han zin egin zuten beti leial mantenduko zirela bai Dagobertori nahiz haren semeei eta Frankoen erresumari ere emandako hitzean; baina zina bete zuten beren usadioa zen bezala, eta ondorengo gertakariak frogatzen dute hori” (1992, 79-80; parentesietakoaz gainerako letra etzana gurea da).

Edo Agirrerren dokumentazio-oinarri den Menjouletek irakurtzen duen moduan:

La *Vasconie* est couverte en entier par l'armée française [Añemendi delakoa zeharo “okupatua” dagoela, alegia] et les *Vascons* sont encore renfermés dans les défilés de la montagne (Menjoulet 1869, 9).

Errealismo nahiak edo gabeziak gorabehera, ondarrutarraren eleberrian marrazten diren gorroto pertsonaletatik eta berekoikeria hutsetatik askoz harago zihoazen giroa eta gizartea ziren orduko haiek, beraz.

Bestalde, esparru formalean aski garbi mugatua utzi zuen Agirrek jokalekua ere, agerikoa baita, maiz sinbolotzat hartua izan den toponimoaz (Añemendi toki-izenaz, hain zuzen) baliaturik, *saltus vasconum* delakoaren parte bat irudikatu nahi izan zuela eleberrigileak (lar zehaztu gabeko Pirinioetako ipar isuriko esparrukoa betiere⁴²).

Nabarmentzekoa, orobat, hagiografiari funtsezko pisua erantsi ahal izateko leku eta garai hartan kristautzearen azken uneei ematen zaien garrantzia, huraxe izango baita, ezinbestean, eleberriarren euskarri larrietako bat.

Amando gotzain frankoak⁴³ Añemendi euskaldunera⁴⁴ omen zekarren eginkizun nagusia deskribatzean agertzen da ongienik zer-nolako egoeratan jokatu den eleberria:

[42] Eleberriarren gerta-tokia mugatze aldera, eta Agirrerengan izan zezakeen eragin zuzena tarteko, Menjouleten aierua liteke, berriz ere, ohargarriena: “[...] on pourrait induire légitimement que le quartier-général des Vascons était en Soule et que Mauléon, avec son fier château perché, comme un nid d'aigle, sur un monticule escarpé, était la capitale de ce peuple «agile et belliqueux», ainsi que les chroniqueurs l'appellent” (1869, 10).

[43] Menjoulet-ek dioenez, bi bidaia egin zituen Amandok Baskonia delakora, lehendabizikoa 633. urtearen inguruan –Agirrerren eleberritari dagokion garaian, hortaz– eta bigarrena 665ean, eta “tel fut le succès de cette double mission qu'à partir de cette époque, les chroniqueurs qui continuent, pendant près de deux siècles, à raconter

Ta baeukan elizgizon nagusiak (lehen bidaian barneraturik zebilen Amandoz ari da ondarrutarra) laguntasunen bearra, bada *Auñemendiko euskaldunik geienak fedegabeak egozan oraindiño* (82 or.; gurea da letra etzana).

Oinarri hori duen tesi zentralari dagokionez, bada, erraza bezain literatur jolaserako emankorra hautua: gizakiarentzat ezin funtsezkoago eta bereizezin den izaera biologiko eta kulturalaren aurrean –sozializazio–tresna ere baden hizkuntza barne delarik–, finean, sinesmen hutsaren esparruko ezaugarria lehenetsi eta, haien artean kontraesanik sortu behar zenez gero⁴⁵, berezko identitatearen eta kulturaren aurretik fedea jarri.

Hori baino ez zirudien mezu nagusiaren muinak: zerura-bide hutsa omen den bizitza honetan, sinesmena lehendabizi; fedea, guztiaren gaienetik. Edo Txomin Agirrek eleberriko koblakari ofizialaren⁴⁶ ahoan jarritako diskurtsoaren azken korolariaoan finkaturik agertu bezala: “Euskaldun ona baino kristiñau benetakoa izatea askozaz hobea da” (1986 [1898], 117).

Baina eleberria eleberrri, mezu horrek bazukeen bestelako ifrentzurik ere, nork irakurri. Azpimarratzekoa baita euskaldunen kristautze-prozesuak –batzuk akulturazio izendatzen duten horrek– obraren plan-teamendu ideologikoari kalterik ekar ez ziezaien, Agirrek trebetasunez erabili zuela Kristoren aurreko nolabaiteko “kristau” izatearen kontzep-

les nombreux faits d'armes des Vascons, ne parlent plus ni de leurs superstitions, ni de leurs pratiques payennes” (Menjoulet 1869, 3). Hots, Amandorekin zeharo kristautu omen zen euskaldunen lurralde oro. Hortik, bada, Baionako bikarioaren liburukaren izenburua: *Saint Amand, apôtre des Basques*.

[44] “Beste euskaldunak”, Agirrek eleberrian dioenez, kristauturik zeuden ordurako, igorri zitzaizkien *misiolariei* esker: “Naparroako erribera aldean [...] Done Paulo Jenteentzat Bialduak”, “Done Saturninok Iruñan”, etab. (ik. 1986 [1898], 82-83 or.), “baino aretarikorik etzan mendietaraiño eldu [...] Geroago, pixkaka, pixkaka, sartu zan Auñemendin zeruetako argitasuna, ta oraindi ez gara kristiñauok ain asko” (83 or.). Hala moduzko kristauak, edonola ere, Mendiolatarrak bezalako familia batek kristautu jokatzegatik gorrotatua eta iraindua izan zenean, inor ez omen zen haien alde agertu: “ez egoan Auñemendin orretarako ausardirik eukan gizonik” (133 or.).

[45] Garbi zekien Agirrek euskaldunaren eta fededunaren arteko fusio mistikoaren diskurtsoan eta legitimazio-jolasean ari zela eleberrri hartan.

[46] Honako hitz hauekin aurkezten du Agirrek Peru padarraren gizarte-eginkizunaren garrantzia: “Igarle baten antzera itz egiten baekian” eta, frankoen aurkako guduei ekin behar zitzaientean, “bere aotik urtendako itz gorituak euskaldun gudarienak berotu oi zituan” (ikus 1986 [1898], 45-46).

tua. Alegia, jakin gabe ere, euskaldunak betidanik izan bide dira kristau⁴⁷ eta betidanik izan dute kristautasunaren sinboloa bere sinbolo nagusitzat, zertxobait desberdina bazen ere.

Ezin hobeto irudikatzen da ideia hori ondoko pasarteetan, lauburuaren sinbolismoa dela eta⁴⁸:

Baita beste zerbait bere esan gura deusku –gaiñeratu eban Arnoldok–: ezezagatik bere ez dogula aztu bear aitona zarren ekanduakaz. Jainkoak daki noiztik asi ta Berberak daki zergaitik, bada emen ez dakigu, *euskaldunak*, itxaropenik onena legez, *Lauburu edo kurutze bat eroan dabe beti guda guztietara*, aldean gizonen buru gaiñetik, danak ikusi eien ondo, ta berari begirata indartu eitezen biotzak eta gogortu besoak. *Euskaldunena izan da beti kurutzea Lauburu-ren izenagaz*, euskaldunakandik, eta gure auzoko kantaurretarrakandik artu eben erromatarrak Lauburu. *Berak gorde genduzan gatx askotatik* geuk ez genkiala, *berak lagunduko deusku aurrerantzean bere, beragan siñisterik badaukagu* (79; gurea da letra etzana).

[47] Ezin nahasi daiteke honako irudi hau kristauren batek proposatu zuen “kristau animo” delako kontzeptuarekin, baina baluke, bai, euskal literaturak ekarpen honen teologia larriaren liburuetan agertzeko motiborik.

[48] Oso da interesgarria lauburuaren erdigunean ere ikusten den gurutzeari oraindik kristautzeke zegoen Auñemendiko *saltusean* eman nahi izango zaion funtzio sinbolikoa, bertako sinesmen zaharren aienatzea ekarriko baitu erlijio berriaren –kristautasunaren– ikur honek. Horrela, nonbait bertako erlijio zaharra sinbolizatzen zuten laminen –spiritu gaiztoen– kontra borrokatzeko euskaldunek erremediorik ez zutenean (“gizonik indartsuenak adore baga geldituten ei ziran lamiñak ikustean bakarrik, eta ez ei zan inor azartuten euren kontra il edo bizi jokaturera” [1898: 1986, 78 or.]), “etorri zan Euskalerrira kanpotar on bat, elizgizona edo olangoa, paparretik bera kurutze eder bat ebal; ta kanpotar orrek esan ei eban berak [...] kurutzearen izenean kenduko zituala lamiñok gure lurretik”; eta, halaxe, fede berriarekin lotutako errituaren bat burututa (eta, besteren artean, honako hitzok esanda: “kurutzearn ildako Jaungoikoak ondatu zaizala inpernuko leize zuloan” 78 or.) lortu omen zuen laminak zeharo kanporatzea: “ordutik aurrera ez ei da ikusi lamiñarik gure lur ta ibaietan” (*idem*). Kristautzea sinbolizatu nahi zuen ipuin gisako haren atzean, halere, Riktrudisek argi ikusten du “bere erakutsia badauka[la]” (79 or.), “orrek esan nai dau kurutze doneak inpernuko gaizkin danen kontrako indarra daukala, bertan, kurutzearn, gure Jesus maitea il zalako” (*idem*) eta are gehiago, “esan gura dau gaiñera kurutzearn ustekida andi bat euki bear dogula, ta kurutzetarrak, naiz ta euskaldunak izan ez, izan leitekezala maitagarriak, kanpotik on egitera egorri zan elizgizon ori legez” (*idem*).

Baina esan bezala, ondo eta egoki joan zitzaiokeen planteatutako argumentu hagiografikoa Agirreren idazlanari, baldin, aldi berean, horrek bestelako elementuekin loturarik izan ez balu edota bestelako ifrentzurik aurkitzeko aukerarik eman izan ez balitz. Eta, batik bat, egiantzekotasunaren osagaia zalantzan agertu izan ez balitz.

Izatez, nobelak ehuntzen duen argumentuan egiantzekotasunarena da kontraesanik latzena sortzen duen faktorea. Alegia, hagiografia batean egiantzekotasuna -itxurazko egia lirudikeena, bederen- baldin bada narratzen denari balore guztia ematen diona⁴⁹, hagiografiarekin batera bilbatzen den fikzio narratiboarekin nekez joka daiteke egiantzekotasuna -edo, nahiago bada, errealitatearekiko doikuntza- erabat uxatzen edo horrelakoek santuaren kronikan zerikusirik ez balute bezala jokatzeko.

Artikulu honen bigarren atalean helduko zaie *Auñemendiko Lorea* liburuan hori guztia bideratzen eta desbideratzen duten hari nagusiei, baina pare bat puntu aurrera litezke horrek eleberrinari dakarkion konplexutasunaz jabetzeko eta, orobat, bestelako irakurketarik ere egin daitekeenetz baloratzeko.

Ohikoena izan da beti protagonista euskaldunarena azaltzea, agintari handi baten alaba izanik, denbora ezin laburragoan -egun batean, hain preseski- franko inbaditzaileen agintari batez maitemintzen omen dena, gero harekin ezkontzeko.

Sinesgarritasun hagiografiarekin bat etor litekeen arren egoera hori, haren eginatzekotasuna finkatzeko baliatu nahi den errealitate historikoak ez du hizkuntza ez berean eta ez berdinean hitz egiten. Eta hori Agirrek berak egiazta zezakeen, urrunera joan gabe, bere istorioa dokumentatzeko erabili zuen bibliografian bertan. Honela dio Menjoul-letek:

Après la mort de Caribert et la conquête de la Vasconie par la grande armée de Chadoind, les officiers de Dagobert arrivaient

[49] Ezin ahatz daiteke erlijio bat -kristaua, kasu honetan- sustatzen duten osagai funtsezkoak direla santuak eta santuek islatzen duten sinesmena, eta haien bizitzaren kronikaren garapenerako puntualki elementu mitologikoak edota errealitate fisikoan ezinezko direnak -egiten omen dituzten mirakuluak, esaterako- tartekatu ohi badira ere, errealitatearekin duten antza eta irudia direla azken batean nabarmentzen eta bilatzen diren faktorek, gainerako erlijioekideen artean sinesgarri eta eredugarri izatera irits daitezeko. Ezinbesteko, beraz, egiantzekotasun-alderdia.

en nombre dans les vallées pyrénéennes, qui ne leur présentaient plus aucun danger. Or un des ces jeunes seigneurs, du nom d'Adalbaud, duc de Douai, en Flandre, eut occasion de voir Rictrude et la demanda en mariage (Mejoulet 1869, 24; gurea da letra etzana).

Errealitate historikoa okupazio militarraz mintzo da, beraz, eta harekin batean, okupatzaileen "eskubideez", tartean -ohikoa baita- nahi zutenarekin ezkontzea zegoelarik.

Agerikoa da, halaber, santutasunerantz abiatua zen neskatoa garaiz hasi zela elizpean aterpea bilatzen⁵⁰ eta horrek ekarri zuela gerokoa. Eta agerikoa da, orobat, geroko hartan neskatoak -eta ezkontza baimendu edota onetsi zuten guraso eta ahaideek⁵¹- uko egin ziola endaren barneko lege idatzigabeari -enda eta kultura berekoekin baino ezin ezkon zitekeela zioena-, eta, okerrago zena, bere herriak zanpatzaile aitortuaren aurka zeraman borrokari muzin eginik eta, ondorioz, traizio bortitza burutuz, etsaiarekin ezkontzera joan -eta ezkondu ere egin- zela, horren guztiaren aitzakia erlijio-kidetasuna bezain argudio "sendoa" izan bazen ere.

Nolakoa izango zen traizioaren zauskada, ezen, lege idatzigabe horri segituz, Riktrudisen ahaideak berak⁵² izan baitziren gero Adalbaldo hil zutenak⁵³, Agirreren eleberririk jaso ez eta erru guztia Portunen gainean jarri zuen arren.

[50] Hemen horretarako aukerarik ez bada ere, interesgarria litzateke Riktrudisen santutze-bidearen irudia osatzen hastea. Esate baterako, gainerako ahaideak ez bezala (eta ez aita eta ez ama), neskatoa larunbatean -Kristoren aurreko Lege Zaharreko sabbath egunean, jakina- elizara joan ohi dela esatean (Agirre 1898: 1986, 28), Auñemendiko errealitate gordinetik at bizi zela aitortzen ari zaigu eleberrigilea, hogeita bost urte baditu ere, ez baita oharu ere egin frankoen azken jazarpenaz eta auñemenditarrek antolatzen ari diren erantzunaz. Hori bai, ordurako bi urte daramatza Amando gotzain frankoaren gidaritzaren pean eta hark dioena du eginkizun: "nire arimearen gidari zuzena ia urte bi onetan zu zara, zeure gogoa da nirea" (36 or.). Baita, geroago ikusiko den bezala, frankoen aurkako guda desmobilizatze orduan ere.

[51] Gutxi batzuk baino ez, erbestera ezkontzera joan zenean ikusiko zen bezala: "Aide gitxi eroan ditu Mendiolako alabeak, zerren *senitartekorik geienai txarto iruditu jakoen Riktrudisen labankeria*" (1898: 1986, 131; gurea da letra etzana).

[52] "Quelques proches de la jeune fille s'opposèrent à ce projet [ezkontza, alegia], par un sentiment de haine pour le sang français, peut-être aussi parce qu'Adalbaud était chrétien; mais Ernold et Lichie donnèrent volontiers leur acquiescement" (Mejoulet 1869, 24).

[53] "Adalbaud se rendait en Vasconie, pour des affaires de famille; avant d'y arriver et

Berriz ere, eleberraren egiantzekotasuna da hagiografiaren alda-rean sakrifikatzen dena.

10.- Baina oso gogoko ez badu ere, bestelakoez ere mintzo da Agirre eleberrian. Arreta handiz, gainera, interesa duenean; oharkabean, pasarte interesgarrietan.

Modu ezin sukartsu eta esplizituagoan, esan bezala, kristautzeaz; eta gertakari aspaldi burutuak balira bezala frankoen inbasio politiko-militarrez. Baina bi kolonizazio-motaz mintzo da horretaz dihardue-nean. Eta bi akulturazio-bidez, alegia.

Eta horretan ere, bi kolonizazio-prozesuren baitan murgildurik -sibilinoia, ideologikoa eta fedearen esparrukoa bata, kristauena⁵⁴, eta, isilduagatik, agerikoagoa, bortitza, politiko-militarra bestea, frankoena-, fronte bikoitz horri aurre egin nahi dion gizataldeari traizio egiten dio santa euskalduna -Herriak berak gurtua izatera bideratua bide zen lehen santa euskalduna- aurkezten du Agirrek eleberrirantz amilarazi duen hagiografian. Bietan, gainera, jokutzen du protagonistak gainerako auiemenditar gehienek ez bezala: batetik, kristau bilakatu -santutasu-naren muturreraino iritsiko den kristaua- eta franko batekin batuz eta harekin sortuko duen leinu etsai bateko franko gehiagoren ama eginez, bestetik.

Zail da, jakina, eleberriko adibide horien aurrean⁵⁵ bestelako irakurketarik ere ez egitea, hurbilagorik alegia. Izan ere, Agirreraren men-dea zen XIX. mendearen amaierako Hegoaldeko euskal gizarteak nabar-

lorsque'il était encore dans l'Aquitaine, il fut mis à mort par les arents mêmes de Rictude, toujours mécontents de son mariage (vers l'an 650)" (Mejoulet 1869, 24). Eta antza denez, eleberrian irudikatzen den Auiemendiko jende guztiaren onesperekin hain zuzen, izan ere, "Riktrudisen kontra danak [euskaldun kristauak eta fede gaiztokoak, alegia] *ao batetik itz egiten eben*" (133 or.; gurea da letra etzana) Adalbal-dorekin ezkontzera joan zenean. Salbuespen bakarra Peru padarra izan omen zen.

[54] Portunen ustez, kristautzean datza alienazioaren eta inbasioaren punturik garrantzizkoena, hura gabe euskaldunek garbi ikusiko bailukete frankoen inbasioaren izaera eta zalantzarik gabe abiatuko lirake haien aurkako gudura. Horregatik, besteak beste, dio: "Tximista batek erreko al ditu ba [kristau] danak! Danak gero, kristinauen astarrenik gure mendietan gelditu ez dedin" (1986 [1898], 52).

[55] Agirre ez bezala, "Auiemendi guztia" eta "euskaldun agintari guztiak ere" ("Ubero zarrak berak [...] ez eriztola ondo Riktrudisen egitadeari") uste zuten ezen, zigor bezala, "etxakoen itxi bear geiago Euskalerrian sartzen", "bizi eitezala Erdalerrian beti" (1986 [1898], 131).

menki bizi zituen -batik bat, eta era bortitzagoan nahi bada, 1876tik aurrera-, gutxienez, beste gatazka larri baten ondorioak: estatu espainiarretik irradiatzen ari ziren politiko-militarrak.

Estatu espainiarrak Hegoaldeko herrialdeetara bideratutako inmi-grazioaren aurrez aurreko aurpegia tarteko, Agirrek bereganatua zuen Kanpiondarrek eta *bizkaitar* bilakatuko zirenek egoera soziopolitikoaz egina zuten diagnostikoa⁵⁶. Eta bereganatuak zituen, halaber, antikolonialismoaren⁵⁷ jokamoldeak eta haietatik ondorioztatu zena⁵⁸. Agirreraren adiskide min zen Azkuek -apaiza bera ere- ezin hobeto islatuak zituen orduko posizionamendu antikolonialista hartatik ondorioztatu behar omen ziren jokamoldeak, pedagogikoki azalduta geratu zirenak bere *Vizcay'tik Bizkaira* antzezlanean eta haurrei zuzendutako *Sasi-eskola* dela-koan.

Idazlan haietan ez ziren fedea edo sinesmen-kidetasunak borroka antikolonialistaren aringarri gisara proposatzen, egiantzekotasunari eta errealismoari bide eginez, konfrontazio politiko-ideologikoari ematen baitzitzaion lehentasuna eta, are, protagonismo bakarra. Soldaduska, antolamendu politiko, ustelkeria eta hezkuntza-sistema lehen antzezlanaren ardatz, eta eskolak eta maisu erdaldunek dakarten akulturazioa bigarrenarena.

Agirrek, ordea, beste txaluparatze bat izan zuen eleberrian hiltzean, eta horrek berak sorrarazi zizkion konplexutasun eta kontrae-sanik larrienak: obra hagiografikoan goratzen zen fede hark ez omen

[56] Nekez ahantzi daitezke, esaterako, Agirrek berak *Euskal-Erria* XXII delakoan (1890, 53) kaleratutako poema hartako lerrook: "Galdu badira gure foruak/ ta galdu ekandu zarrak,/ ausi badeutsez gure Aritzari/ maite genduzan adarrak,/ zer dogu egiten, adiskidia,/ zetan gagoz bizkaitarrak?" eta "Ain laster, bada, galdu ete da/ euskaldun arraza ona?" (ikus Onaindia 1964, 119). Edota aldizkari bereko beste hauek (1890, 562): "Bizi beitez beian erdaldun guztiak,/ [...] itxi guretzako baso ta zelaiaik,/ itxi guretzako gure mendiak./ Maite badozue zeuen erderia,/ zeuentzat beietan gorde egizue;/ erdera bagarik ondo bizi gara,/ bakarrik euskera nai dogu gorde" (ikus Onaindia 1964, 112-113).

[57] Uler bitez lerrootako *kolonia* hitza eta haren eratorpen oro XIX. mendean zehar berdin Europan zein Hego Ameriketara burutu ziren prozesuetan emandako esangura bertsuan.

[58] Egia da, halere, eleberraren erretrakzio-unean beste modu batez agertu zuela Agirre etsaiarekiko konfrontazioaren arazoa, guduari zegokionez bederen: "Dunduritzen [txalotzen] det guda zuzena, bear danean,/ dierraren alde izatean,/ ta Eleizarrentzat mesedezkoa;/ baiñan oiezaz gairretikoa/ eripetzen [kondenatzen] det nere anima bar-barreanean!" ("Ai balekitel" poema (*Euskalzale*, 1897, 266 [in Onaindia 1964, 144]).

zion esparru ideologiko-politikoan beste modu batez jokatzeko tarterik eskaintzen.

Hain ezinezko zeritzon uztarketari, ezen eleberraren hasieran, Agirrek Riktrudisen amaren ezpainetan jarri bazuen ere zapalkuntza-egoe-rari buruzko diagnostiko politiko zorrotzena, azkenean alabaren ondorengo portaera⁵⁹ onartzeraino -legitimatzeraino- eraman baitzuen emakumea.

Nahita ala oharkabean, bada, Agirreraren lanari sortzen zitzaion kontraesana larri samarra zen: osagai hagiografiko nagusia ezin abandona zezakeen nobelan transmiti zezakeen mezua -diagnostiko antikolonialistak oihuka eskatzen zuen konfrontazioaren zeharo aurkakoa zena- arras desmobilizatzailea zen garaiko gizarte eta irakurle euskaldu-

[59] Jakina, beste atalean ikusiko den bezala, ez du traiziotzat hartu nahi izango Agirre eleberrigileak Riktrudisek egiten duena. Areago, haren portaera han edo hemen zalantzazko gerta ez dadin, sukartsu zurituko du bitarteko klasikoan eta topikoen erabiliz (ikus hamalagarren kapitulua): "Maite dot *neure mendia*; tokirik ederrena derixot, eta beragaitik, beste Lurbira guztikoak salduko nituke. Emengo arri bat beste errietako jauregi bat aña badala uste dot, bertan daukadaz neure gomutak, bertan neure guraso ta anaien azurrak. Ez dot nik *Euskalerra* alde batera itxiko egundaiño. Naroian tokira naroiara patuak edo Jaungoikoak, *euskalduna* eroango nau, euskaldun biziko naz toki guztietan. Neugaz joango dira erririk erri Euskalerra, bere *izkerea* ta bere *ekandua*; euskerea erakutsiko dot nonnai, neure erritarren lege zarra adierazoko dot, al dodan giñoan. *Nire gomutea, nire adimena, nire biotza, nire izakerea*, euskaldunarenak izango dira beti; ta edozein lekutik, nire begiradarik gozoena neure mendientzat izango da, ta nire arrenik bero, sutsu ta onena euskaldunentzat eta euskeraz egiña. *Euskaldun izakerearen zabaltzaillea izan gura neuke* nabillen tokian nabillera. -Zergaitik, ain onak bagara, zergaitik zabaldu ez geure ontasuna? Ez diñogu, ta egiaz, erbestekoak euren ekandu txarrak gugana dakarrezala? Zergaitik, bada, guk, areen ekanduentzat muga gogor bat ipinteari emen jarraituaz, ez doguz gureak erbestean zabalduko, ereti ona dogunean? Norabaitera joan bear dabenean, zergaitik euskalduna ez da izango euskaldun Lurraren alderdi guztietan, kristiñauak kristiñau izan bear daben gisara? Zergaitik gure arraza menditarra besteak baiño geiagokoa ta obea dala ulertazo ez?" etab., etab. (1986 [1898], 128-129). Azken buruan, "«Euskaldun nazan aldetik euskaldundu, kristiñaua nazan aldetik kristiñautu»: ori da nire oinkada ta ibillera guztietarako daukadan azalkai ta gogo errimea" (129 or.). Ez du, esan bezala, Agirrek traiziotzat hartzen Riktrudisena, baina bai, ordea, berak testuraten dituen auiemenditarrek, eta *saltusean*, gainera, ez da santa izango denak egindakoa ulertzen duenik, ez eta sinesmen berria hartua dutenen gizataldean ere, zeharo *sozializatu* baita traizioa egin izanaren iritzia: "Gora-goraka *dabilz* Aumeñendi gizon ta emakumeak, zar ta gazte, andi ta txiki, aberats ta lander, kristiñau ta fedebagakoak. Riktrudisengaitik eta bere laguntzaille guztiagaitik, arao, birao ta zakarkeririk zatarrenak esaten ditue" (131 or.; gureak dira letra etzanak).

nentzat, Erromako elizburua baino kristauagoak baitziren inguruko arnismoak Hego Euskal Herriaren kolonizatzailetzat hartuak zituen espainiarrak.

Alegia, Agirrek lagun artean besterik senti bazezakeen ere, konfrontazio-diagnostikoa bulka zezaketen garaikideak -Azkue bera eta eta sozialki indarturik zetozen Aranazaleak barne- eleberraren gaizto ofiziala zen Portun gisakotzat hartuak izan zitezkeen eleberritik luzatutako ondorioen arabera.

Eta hartan paradoxa: nori zuzendu eta transmititu mezu hori, eta euskaraz irakurtzeko gai ziren ia bakar haiei! Eta hartan sensibilitate bertsua zuten lau karlistari!

Baina irakurri ote zuten haiek egiatan liburua?

Eta irakurri bazuten, zer-nolako interpretazioa eman zioten?

Zinez eman al zekiokkeen bestelakorik?

(Jarraituko du)

Bibliografia

- Agirre, Tx., 1898: 1986, *Auñemendiko Lorea*, Bilbo.
- Azkue, R.M., 1893: 1986, *Bein da betiko*, Donostia.
- Azkue, R.M., 1897: 1986, *Batxi Guzur*, Donostia.
- Azkue, R.M., 1923, "Agirre, beretergoan", in *Itzaldia*k. *Bigarren salla (Euskal Esnalea agerkarikoa)*, Donostia, 67-80.
- Bustintza, E., "Kirikiño", 1984, *Edo geuk edo iño ez. Euskerearen alde*, Bilbo.
- Coloma, L., 1891, *Pequeñeces*, Bilbo.
- Elizanburu, M., 1889: 1993, *Lehenagoko Eskualdunak zer ziren*, Donostia.
- Haddot, P., 2001: 2009, *La filosofía como forma de vida*, Bartzelona.
- Lapitz, 1867: 1986, *Bi saindu heskualdunen bizia*, Donostia.
- Larrañaga, K., 1992, *Euskal Herria Antzinate Berantiarrean eta Lehen Ertaroan. Materiale eta agiriak*, Bilbo.
- Larrañaga, K. eta Azkarate, A., 1988, "La cristianización del País Vasco. Estado de la cuestión y supuestos metodológicos para la redefinición de los términos de un debate secular", en *II Congreso Mundial Vasco. De los orígenes a la cristianización*, Donostia, 1. lib., 325-366.
- Lhande, P., 1920, "Domíngos de Agirre", *RIEV* XI, 148-160.

- Lhande, P., 1923, "Agirre, irakurgaikiña", in *Itzaldiak. Bigarren salla - Euskal Esnalea*, Donostia, 97-121.
- Mañaricua, A.E., 1986, "Cristianización del País Vasco. Orígenes y vías de penetración", *Congreso de Estudios Vascos. Vizcaya en la Edad Media*, Bilbo, 39-48.
- Menjoulet, 1869, *Saint Amand, Apôtre des Basques*, Auch.
- Onaindia, 1964, *Ondarrak*, Bilbo.
- Toledo, A.M., 1989, *Domingo Agirre, euskal eleberraren sorrera*, Bilbo.
- Toledo, A.M., 1999, "Auñemendiko lorea (1898): euskal eleberrigintzak ahun urte", *Euskera* 44-1, 365-376.
- Toledo, A.M., 2011, "Auñemendi mendiak XIX. mendeko euskal narratiban", *Iker* 26, 253-270.
- Xaho, A., 1835: 1995, *Voyage à la Navarre pendat l'insurrection des Basques (erabilitako pasarteak, gaztelaniaz: La leyenda de Aitor y otros relatos, Donostia)*.

ERANSKINA

Mixel Elizanbururen Riktrudis

Joannes-Baptistak: Arrazoin beraz, aita ama prudenten haurrak dire komuzki haur onak. Nik egun irakurtu dudana familia saindu baten ixtorioak net ongi frogatzen du egia hori.

Kattalinek: Atseginekin ginezake, Xobadinek eta nik, ixtorio hura entzun zure ahotik, bainan mintza zaizkigu eskuaraz; badakizu guk frantses arras guti dakigula.

Joannes-Baptistak: Borxatua naiz goraskodanik hastea ene ixtorioa.

Dagobert, Frantziako errege batek, formatu zuen erresuma ttipi bat, Karibert deitzen zen bere anaiarendako; bainan Karibert hil zenean, nahi izan zuen, erresuma hartako probintzia gehienak berriz beretu, nahi Kariberek utzi zituen hirur seme.

Eskualdunak altxatu ziren aita galdu zuten hirur printze haien alde, eta orduan zuen igorri Dagobert erregeak, gure arbasoen kontra, armada bat ikharagarria, edo berdin ongi errateko, hamar armada ttipi, bakotxa bere jeneralarekin.

Hamar tropa heien guzien jeneralen jenerala deitzen zen Xadoing.

Jeneral hetarik bat bentzutua izan zen Xuberoan, edo bertzenaz, sabantek uste dutenaz, Salbatoreren eta Mableren artean.

Arimbert jenerala Eskualdunek han hil zuten. Xadoing puxantak bazituen bere azpiko anhitz duke, konte eta markes, eta hetarik bat zen Adalbaud, Douai deitzen den hiri batetako dukea. Gazte, gaztea zen, kalitate ederrenak zituena, merezimendu handitakoa, eta horiek baino gehiago dena, giristino ona, khartsua, pietatez bethea, hitz batez saindua.

Gure herrirat jin eta ikhusi zueneko Riktruda, Eskualduna, hura bezala familia handi batetakoa, berthute giristinozko guziez beztitua, edo osoki sainda, nahi izan zuen haren eskua galdatu.

Elgarrekin esposatu eta ukhan zituzten lau haur, osoki heiek iduriak, edo sainduak.

Elizako, *Martyrologe* izena duen liburuan, edo sailduen herronkan ezarriak izan dire seiak: San Adalbaud, aita; Santa Riktruda, ama. San Mauronte, semea, eta Santa Glothesenda, Santa Aldesenda, Santa Isoie edo Eusebia, hirur alabak.

Familia handi hori uros bizi zen, aisa da konprenditzeko, noiz eta ere *Adalbaud Dukeak jin behar izan baitzuen, bere hiritik, gure herrietako alderat. Piaia hartan hil zuten, ez dakigu non, ez eta nork hil zuen.* Guk dakiguna da Santa Riktruda, gazterik alharguntsa gelditu zela, lau haur arras ttipirekin. Ez zuen nahi izan, deus ere gisaz, bertze esposik hartu, nahiz erregeren gortheko zenbait jaun puxantek galdegin zuten.

Gure saildaren kontseilari eta gidaria San Amand aphezpikua zen. Aphezpiku harrek egin zituen bi misione Xuberoan, bai eta ere naski Baxe-Nabarren, lehena 633an eta higarrena 663an. San Amand izan da beraz Xuberotarren apostolua, nola, bi ehun eta berrogoi bat urthe berantago, izan baita San Leon, Laphurtarrena.

San Amandez bertze alde baziren bertze saildu batzu laguntzen zutenak Santa Riktruda bere abisuez: hetarik bat zen San Riquier, abadea, edo izen hori bera ekharri izan duen komentu batetako superiora.

Santa Riktrudak saildu hari zion bathaiarazi Mauronto bere semea.

Egun batez San Riquier jin ondoan bere bisitaren egitera alharguntsa sailduari, eta harekin jainkozko gauzez mintzatu ondoan, abiatu zen bere komenturat itzuli behar zuela, eta bere zaldirat iragan zen.

Santa Riktruda, Mauronto ttipia besoetan, athera zen bere jauregitik, sailduaren laguntzeko zenbait urhatsetan, oraino hola egiten den bezala, norbait nahi denean ohoratu. Gazteluko bertze jendeak ere jin ziren bortha aitzinerat.

Separatzeko azken hitzetan zirelarik, ama sailda harrek nahi izan zuen haren seme inozentak ukhan zezan San Riquieren benedizioa, bai eta harengatik musutto bat.

Hortakotz eman zuen haur maitea bere eskuetarik sailduarenetar.

Zaldia senditu zueneko karga berri, batere phisua ez zen hau, abiatu zen, bainan poseitua, bat batean izan baliz bezala, zalapartan, jo ha-

rat, jo hunat, jauzi handi batzu eginez eta bere hortzak erakutsiz, norbaiten ausikitzeko bezala.

Ixtorio hau khondatu duten autorrek erran dute, eta hek errana aise sinhesteko da, ifernuko izpiritu gaixtoek ikhusiz zer gerla San Riquiek egiten zeien, eta berdin San Maurontok zer egin behar zakoten, entseiatu zirela heien bien xahu araztera.

Santa Riktrudak, ikharan bere ume maitea fundi zakion, ez zuen gehiago zaldiari behatzen ere.

Haren etxeko bortha aitzinean zaudenak ere heia goraz hasi ziren.

San Riquiek egiten du hirrisku hortan othoitz bat khartsua, eta horra non kausitzen den Mauronto haurra lurrean, dremenden minik gabe.

Ixtorioak erraten du haurra zalditik jautsi zela xori oraino ez aski lumatu bat, bere hegalak dardarikatuz, emeki, emeki, lurrean pausatzen den bezala.

San Riquieren zaldia apazegatu zen bat batean, eta abade saildua ereman zuen bere monasteriora.

Bere ustez izpiritu handia eta azkarra duten gizon batzuek erranen dute haurrak ez bazuen minhartu, hori izan zela, bakharririk errekontru uros bat, edo haren orduko zortho dohatsu bat, finean, bertze hitzez, hala beharra.

Arima jainkotiarrek nahiago dute sinthesi san Riquieren eta santa Riktrudaren othoitzer esker izan zela beiratua minhartzetik Mauronto ttipia.

Iduri zaut gisa huntan mintzatzeko moldeak balio duela hertzea, zoinaren arabera, Jainkoaren plazan behar bailitazke eman errekontrua, zortho, hala beharra eta bertze holako elhe sentsurik ez duten batzu. Guk zentzurik balin badugu, erranen dugu bethi: «Jainkoak nahi izan edo ordenatu du holako eta halako gauza edo bederen utzi ditu gertha ziten, debeka zitzazkelarik.»

[...]

Jadanik erran dut nola Adalbaud hil zuten gure herrietarat egiten zuen piaia batean. Haren bizia, osoki edifikagarria eta berthute giristi-

nozko guziez edertua izan zelakotz, jadanik erran dutan bezala, saindu deklaratu izan zen.

Santa Riktruda, haren esposa, eskualduna, jadanik badakigu, bere haurrak alxatu zituenean, sarthu zen Marchiennes izena zuen toki hate-tako monasterioan.

Hango abadesa edo superiora egina izan zen, eta grado horrekin sainduki bizi eta sainduki hil zen.

Santa Clothesenda, bere ama bezala, eta haren ondotik, komentu berean abadesazat hautatua izan zen eta kargu hartan ere zen hil.

Santa Eusebia berdin sarthu zen Hamaiko komentuan, eta han sainduki bizi eta hil zen.

Santa Aldesenda, arras gaztea zelarik, jua zen zerurat.

San Mauronto, hirur sainda hauien anaiak, abade gisa zuhurki eta sainduki gobernatu zuen hil artino Breuleko monasterioa. Hil izan zen hirur hogoi eta zortzi urthean.

Horra, beraz, familia bat zoinaren membro guziak sainduak eta saindak izan baitire.

(M. Elizanburu, 1889: 1993,
Lehenagoko Eskualdunak zer ziren, 68-72;
gurea da letra etzana).

